

Т. М. Смагіна,
кандидат педагогічних наук
завідувач кафедри методики
викладання навчальних предметів

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Сьогодні в українській освітній практиці домінуючою стає нова ідеологія освіти, що пов'язана з компетентнісним підходом. Серед української педагогічної громадськості, на сторінках педагогічної преси, у змісті нормативних документів, що регламентують розвиток освітніх процесів, активно пропагується теза про необхідність запровадження компетентнісного підходу в навчально-виховному процесі.

В Україні активні дослідження, пов'язані з компетентнісним підходом в освіті, були розгорнуті на початку ХХІ століття. Компетентнісний підхід став предметом вивчення багатьох дослідників, а саме: Н. Бібік, Л. Боголюбова, В. Болотової, О. Бондаревської, Т. Волобуєвої, Т. Воронової, І. Єрмакова, Е. Зеєра, І. Зимньої, М. Зуєва, Н. Калініної, В. Краєвського, О. Крисана, С. Кульневича, О. Лебедєва, О. Локшиної, М. Лук'янова, М. Нікандрова, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равена, Б. Рея, М. Рижакова, Р. Рогожнікова, В. Серікова, Л. Сохань, О. Сухомлинської, І. Тараненка, Г. Халаша, Л. Хоружої, А. Хуторського, С. Шишова та ін., у яких розкрито сутність поняття компетентнісного підходу в освіті, висвітлено шляхи та умови формування компетентностей учнів.

Поняття та шляхи формування соціальної компетентності учнів проаналізовані в працях С. Бахтєєва, М. Гончарової-Горянської, Л. Лепіхової, В. Слот, І. Зимньої та ін. У дослідженнях цих та інших учених розкрита сутність поняття "соціальна компетентність" та визначені її складові. Аналіз

літератури дає можливість констатувати, що проблема змісту і структури соціальної компетентності є одночасно досить актуальною й складною для вирішення. Так, сучасна вітчизняна освіта тільки починає оперувати поняттям соціальної компетентності в тому сенсі, який пропонують європейські вчені.

Поняття "компетентність" у наш час органічно увійшло в педагогічний обіг, науковці намагаються дати визначення освітнім, життєвим та педагогічним компетентностям. Компетентність розкриває якісно нові перспективи розуміння місії школи, життєвих результатів освітньої діяльності. В основі концепції компетентності лежить ідея виховання компетентної людини та працівника, який не лише має необхідні знання, професіоналізм, високі моральні якості, а й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання і беручи на себе відповідальність за певну діяльність [1].

На думку дослідників, компетентність – це специфічна здатність, яка дає змогу ефективно розв'язувати проблеми, що виникають в реальних ситуаціях життя. У людини повинні бути певні знання-інструменти, особливі способи мислення й життєві навички. Вищі рівні компетентності

передбачають ініціативу, організаторські здібності, здатність оцінювати наслідки своїх дій. Однак, природа компетентності така, що оптимальні результати у розв'язанні проблем можливі лише за умови глибокої особистої зацікавленості людини.

Експерти Міжнародної комісії Ради Європи (програма "DeSeCo" – Defenition and Selection of Competencies) визначають поняття компетентності (competency) як *здатність*

успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби і виконувати поставлені завдання.

Кожна компетентність побудована на комбінації (поєднанні) взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії. Ця схема є прикладом побудови внутрішньої структури компетентності, орієнтованої на потреби [2].

На думку О. Пометун, компетентність – це складна інтегрована характеристика особистості, під якою розуміють набір знань, вмінь, навичок, ставлень, що дають змогу ефективно діяти або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виді діяльності [3].

До спектру понятійно-термінологічних проблем компетентнісної ієрархії належить проблема визначення сутності поняття "ключові компетентності". Науковці ще називають ці компетентності базовими, універсальними, такими, що переносяться і вважають, що ключова компетенція (як у цьому разі називають компетентність С. Шишов та В. Кальней) – це така, що відповідає найширшому колу специфіки, універсальна для різних видів діяльності й може бути умовно названою як "здатність до діяльності" [4].

Яке ж місце в ієрархії компетентностей посідають ключові компетентності? Для пошуку відповіді на це питання скористаємося узагальненими матеріалами зарубіжних досліджень, які були представлені в рамках науково-практичного семінару проекту ПРООН, МОН України та АПН "Компетентнісний підхід до формування змісту освіти в 12-річній школі: концептуальні підходи та термінологія" (16 червня 2004 р.) у доповіді міжнародного експерта професора О. Крисана [5].

Він наголосив на тому, що компетентності є своєрідними комплексами знань, умінь і ставлень, які набуваються у навчанні й дозволяють людині розуміти, тобто ідентифікувати та оцінювати в різних контекстах, проблеми, що є характерними для різних сфер діяльності. У досвіді країн, які реалізують компетентнісний підхід до змісту освіти протягом декількох років, можна спостерігати спільні тенденції, насамперед спроби розробити певну систему компетентностей на різних рівнях змісту. Таку систему складають:

- так звані "надпредметні" ("транс", "міжпредметні") компетентності, вони можуть бути представлені у вигляді "парасольки" над усім процесом навчання, саме їх часто називають "ключовими", "базовими";
- загальнопредметні компетентності – їх набуває учень упродовж вивчення того чи іншого предмета освітньої галузі у всіх класах середньої школи;
- спеціально-предметні, що їх набуває учень при вивченні певного предмета протягом конкретного навчального року або ступеня навчання [5].

Надпредметні (ключові) компетентності є:

- синтетичними, такими, що поєднують певний комплекс знань, умінь та ставлень, що набувається протягом засвоєння всього змісту освіти;
- вони не пов'язані з конкретним предметом, до них належать компетентності, що їх можна набутти під час засвоєння не одного предмета, а тільки декількох або всіх одночасно (тобто вико-ристовуючи всі навчальні можливості, пропонувані формальною й неформальною освітою);

- вони можуть бути метафорично визначені як персональні засоби, "ноу-хау", "процедурні знання" учнів, які формуються в них після того, як вони "забувають" фактичні знання, здобуті в школі протягом шкільного життя [5].

Вітчизняні педагоги в процесі наукових дискусій навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті та навколо переліку ключових компетентностей визначили такі ключові компетентності випускника української школи:

- навчальну;
- громадянську;
- загальнокультурну;
- компетентність з інформаційних та комунікаційних технологій;
- соціальну;
- економічну (підприємницьку);
- здоров'язберігаючу.

Остаточний перелік ключових компетентностей встановлено Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти (листопад 2013 року):

До ключових компетентностей належить:

- уміння вчитися,
- спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами,
- математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки,
- інформаційно-комунікаційна,
- соціальна,
- громадянська,
- загальнокультурна,
- підприємницька
- здоров'язбережувальна компетентності [6].

Як бачимо, соціальна компетентність визначена різновидом ключових компетентностей, які формуються всією системою шкільної освіти.

На думку Г. Сивкової, соціальна компетентність – це наявність впевненої поведінки, за якої навички в сфері відносин з людьми автоматизуються і дають можливість швидко змінювати свою поведінку в залежності від ситуації.

В. Ромек розширює це визначення за рахунок уведення розуміння вузького та широкого контексту. На її думку, соціальна компетентність – результат особливого стилю впевненої поведінки, за якої навички впевненості автоматизовані та дають можливість швидко змінювати стратегію і плани поведінки з урахуванням вузького (особливості соціальної ситуації) та широкого (соціальні норми та умови) контексту.

I. Зимня виокремила та науково обґрунтувала складові соціальної компетентності:

- знаннєвий (когнітивний) компонент (володіння знаннями змісту компетентності);
- мотиваційний компонент (готовність до прояву компетентності);
- ціннісно-смысловий компонент (відношення до змісту компетентності та емоційно-вольова регуляція процесу і результату реалізації компетентності);
- поведінковий компонент (досвід прояву компетентності у різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях).

Проаналізувавши запропоновані підходи, ми беремо за основу таке визначення: **соціальна компетентність** – це система знань, умінь, ставлень, ціннісних орієнтацій та поведінкових компонентів (відповідного стилю спілкування) необхідних для існування в соціумі.

Соціальна компетентність – це складна інтегрована характеристика особистості що забезпечує її самореалізацію. Для самореалізації в соціумі особистості потрібно володіти відповідними знаннями про види та структуру комунікації, шляхи її здійснення, мати відповідні соціальні мотиви та поведінкові алгоритми. Аналіз праць, присвячених змісту соціальної компетентності дозволяє дійти висновку, що поки не існує чіткої структури поняття "соціальна компетентність", коло складових соціальної компетентності в цілому зазначене, але конкретно не визначене.

Так, С. Бахтєєва [7] та Л. Шабатура [8] надають перевагу знанням і навичкам, а В. Слот, Х. Спанярд [8] – поведінковим компонентам.

У структурі соціальної компетентності різними авторами виокремлюються такі складові як знання, соціальні вміння, навички, особистісні характеристики. Т. Кондратова і Н. Сажина визначають наступні компоненти та змістовні елементи в структурі соціальної компетентності:

Особистісний компонент:

- соціальна відповідальність;
- емоційна стійкість;
- соціабельність;
- особистісна активність;
- адекватна самооцінка;
- вольовий контроль;
- впевненість у собі;
- толерантність;
- мотивація досягнення.

Діяльнісний компонент:

Уміння:

- аналізувати ситуації взаємодії людей;
- правильно оцінювати вербальну і невербальну експресію у взаємодії з іншими людьми;
- передбачати наслідки діяльності та поведінки своєї та інших;
- логіка соціальної взаємодії.

Навички:

- конструктивної взаємодії з оточуючими;
- комунікативного контролю;
- товариськості;
- організації продуктивної, соціально-орієнтованої діяльності.

Когнітивний компонент:

- знання про сутність, структуру, функції соціальної компетентності, девіантної поведінки, про сутність здорового способу життя;
- знання про якості особистості, що дозволяють успішно соціалізуватися в суспільстві, наявність і рівень розвитку їх у себе;
- знання про способи взаємодії людей у суспільстві.

Морально-ціннісний компонент:

- наявність життєвих орієнтацій і цілей;
- прийняття здорового способу життя, усвідомлення небезпеки вживання наркотичних засобів [9].

М. Докторович на основі системного підходу розробила і науково обґрунтувала таку структуру соціальної компетентності: когнітивно-ціннісний компонент; емоційно-мотиваційний компонент; інтерактивно-комунікативний; поведінково-діяльнісний [10].

Когнітивно-ціннісний – передбачає наявність знань, соціальних уявлень, системи цінностей особистості, розуміння соціальної дійсності.

Емоційно-мотиваційний – характеризується емоційним ставленням до соціуму та мотивами діяльності (основну роль відіграють мотиви, їх сформованість; розвиток соціально ціннісних та особистісно значущих мотивів).

Інтерактивно-комунікативний – передбачає здійснення продуктивної комунікації з індивідами та групами; виконання різних ролей комунікації.

Поведінково-діяльнісний – представлений мірою ціннісного ставлення до соціуму через поведінку та діяльність.

Дослідниця визначила функції соціальної компетентності (інформативну; атитюдну; життєво-футурологічну; рефлексивну; комунікативну; діяльнісну); фактори, які сприяють її формуванню (включеність у соціальну діяльність; соціальний вибір дії; суб'єкт-суб'єктна взаємодія); її характерні ознаки (диференційність та гнучкість); зміст (проявляється в інтелектуальній, особистісній, комунікативній, інформаційній, моральній сферах).

Аналіз запропонованих підходів дає нам підстави у структурі соціальної компетентності як ключової виокремити такі основні компоненти, як: **когнітивний**, **ціннісний** та **поведінковий**.(таблиця 1).

Таблиця 1.

Компоненти соціальної компетентності

№	Компонент соціальної компетентності	Напрями набуття учнями знань, умінь, навичок, цінностей та ставлень особистості
1.	Знаннєвий	<i>Знання:</i> <ul style="list-style-type: none"> ❖ про правила комунікації; ❖ про суспільство та суспільні закони; ❖ про процеси прийняття суспільних рішень; ❖ про основи співпраці та спілкування з іншими та розв'язання конфліктних ситуацій.
2.	Ціннісний	<i>Здатність:</i> <ul style="list-style-type: none"> ❖ відчувати власну гідність, шанувати права людини; до співробітництва; ❖ визначати власну позицію; ❖ до соціальної відповідальності; ❖ бути принциповим; ❖ усвідомлювати потребу захищати права і власні інтереси, не порушуючи прав інших; ❖ бути толерантним.
3.	Поведінковий	<i>Вміти</i> <ul style="list-style-type: none"> ❖ визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштовуватися на спілкування з іншими; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі в групі та команді; ❖ застосовувати технології трансформації та

		конструктивного розв'язання конфліктів, досягнення консенсусу, брати на себе відповідальність.
--	--	--

ЛІТЕРАТУРА

1. Тараненко І. Г. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції : досвід європейських проблем / І. Г. Тараненко // Кроки до компетентності та інтеграції у суспільство. За ред. І. Єрмакова. – К. : Контекст, 2000. – С. 37–40.
  2. Овчарук О. В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. В. Овчарук / Стратегія реформування освіти в Україні : Рекомендації з освітньої політики. – К. : К.І.С., 2003 – 296с. – С. 13–41.
  3. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з сучасної педагогічної науки /О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18–20.
  4. Шишов С. Е. Школа: мониторинг качества образования / Шишов С. Е., Кальней В. А. – М. : Педагогическое общество, 2000. – 320 с.
  5. Пометун О. І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун / Компетентнісний підхід в сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : Бібліотека з освітньої політики. – К. : К.І.С., 2004. – С.16–25.
  6. Державний стандарт базової і повної звгвльної середньої освіти[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/>.
  7. Бахтеєва С. С. Формирование социальной компетентности в процессе обучения иностранному языку в ВУЗе экономического профиля : дис....канд. пед. Наук / С. С. Бахтеєва. – Казань, 2001. – 174 с.
  8. Шабатура Л. Н. Становление социальной компетентности личности в процессе гуманизации профессионального образования : дис.... канд. философ. Наук / Л. Н. Шабатура. – Омск, 1996. – 167 с.
- Вісник Житомирського державного університету. Випуск 50. Педагогічні науки 142*
9. Слот В. Нидерландская модель социальной помощи детям и подросткам, ориентированная на социальную компетенцию / Слот В., Спанярд Х. // Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 2000. – №1. – С. 5–12.
  10. Кондратова Т. С. Развитие социальной компетентности подростков в общеобразовательной школе /Т. С. Кондратова, Н. М. Сажина // Синергетика образования. – Выпуск 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу : http://www.sinobr.ru/artcls/a12_2.html.
  11. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка / М. О. Докторович.– К., 2007. – 20 с.